

нашептаних істориків українського походження, які приєдналися до українців, які не мали ні української національної свідомості, ні української державності. Такої можливості не мали ні українці, які перебували в складі СРСР, ні українці під владами Польщі та Румунії. Однак вони дивилися на Карпатську Україну як на територію, де робиться підчайдовий спроба відновити втрачену українську державність. Виходячи з цього, необхідно розцінювати утворення Карпато-української держави як другий, після визвольних змагань 1917-20-х років, етап у боротьбі за створення українського державного утворення на окремо взятій території.

Подасться за публікацією: 1. Міжнародний фактор // *Новини Закарпаття*. – 2000. – 17 черв. 2. Внутрішній фактор // *Новини Закарпаття*. – 24 черв. Стаття написана у співпраці з д. і. н. Везешем М. М, директором НДІ карпатознавства УжНУ.

КАРПАТСЬКА УКРАЇНА 1938-1939 РОКІВ: НОВИЙ ПІДХІД ДО ПРОБЛЕМИ. До 54-ї річниці Карпатської України

50 років потрібно було для того, щоб український народ дізнався правду про Карпатську Україну. В офіційній радянській історіографії її мужні захисники очоли з президентом Августином Волошином зображувалися виключно чорними фарбами. Національно-визвольний рух за автономію, а потім і за повну незалежність, зображувався як антинародна діяльність закарпатських націоналістів, а спроба політичних авантюристів і зрадників свого народу захопити владу в їхні руки. Саме в такому дусі написані праці С. М. Білака, Б. І. Співака та ін.¹

Тільки на початку 90-х років, тобто у зв'язку із святкуванням 51-ї річниці Карпатської України, з'явилися більш-менш об'єктивні дослідження про події 1938-1939 років на Закарпатті². Їх автори почали по-новому дивитися на події 50-річної давності, побачивши в них певну історичну закономірність. З'явилися також наближені до об'єктивності праці про Августина Волошина – видатного педагога, просвітителя, політичного діяча, мецената і людину³. Але навіть тоді, коли переважна більшість дослідників розцінювала різнобічну діяльність А. Волошина і уряду Карпатської України позитивно, В. Пашкевич продовжував її називати антинародною і авантюристичною⁴. Таким чином, продовжував діяти стереотип, який виробився упродовж півстоліття в радянській історичній науці.

Вагомий внесок у дослідження історії Карпатської України зроблено за останнім⁵. Хоча переважна більшість праць є біографічного характеру, однак їх автори використали також велику кількість історичних джерел, більшість з яких невідома сучасним дослідникам. Незважаючи на те, що для цілого ряду праць радянських авторів характерною була певна ідеалізація подій, в яких вони брали участь, які описали, однак ми не маємо права не врахувати і те, як писав Я. Данкевич: «Лише там (у діаспорі. – М. В., В. З.) можна було писати вільно».⁶

Схвальної оцінки заслуговує фундаментальна праця словацького історика Івана Ваната⁷, якому вдалося об'єктивно описати щасливі і трагічні сторінки Карпатської України. Слід відзначити і те, що тодішня Чехословаччина мало чим відрізнялася від СРСР, але, не зважаючи на це, Іван Ванат писав правду.

Багаторічна боротьба українців Закарпаття за автономію успішно завершилася тільки в кінці 30-х років. 11 жовтня 1938 року перший автономний уряд Карпатської Русі очолив Андрій Бродій⁸ – один із лідерів русофіліства в країні.

... і вивченням частини «ділов», який уважно слідкував за розгортанням подій, що мали місце на Закарпатті, повідомив: «конференція прем'єра Карпатської України з Мадярським урядом довела до порозуміння в тому дусі, що мадярська етнопатрична територія мала б перейти до Мадярищини, а решта Закарпаття мала б бути незалежною державою, але в митній унії з Мадярищиною...»¹⁰. Чеський уряд зашпунтував Бродія в порушенні закону про охорону республіки і його було заарештовано. Така ж доля спіткала і його однодумця Стефана Фенцика. 26 жовтня 1938 року новий уряд очолив лідер українських сил на Закарпатті Августин Волошин. Таке рішення чеської влади пояснюється тим, що, на її думку, Августин Волошин «в своїй діяльності буде керуватися принципами нейтралітету та релігійно-етнічними нормами і не братиме участі в політичних інтригах»¹¹.

А. Волошину доводилося діяти у надзвичайно складних міжнародних умовах, коли насувалася Друга світова війна. Волошин-політик, намагаючись зберегти незалежність краю, вирішив дотримуватися єдиної орієнтації на фашистську Німеччину. Саме з цією метою він дає дозвіл на розповсюдження книги Гітлера «Майн кампф», узаконює діяльність німецької партії у краї, забороняє антинацистську пропаганду. Через деякий час в Хусті з'являється німецький консул Гамільяр Гофман. А. Волошин наївно вірив, що «приїзд Гофмана буде мати свої конкретні наслідки для нашого краю, для нашого народу і для дальшої політики Німеччини супроти нас»¹². Гітлерівський уряд робив видимість, що дійсно допомагатиме Карпатській Україні, зокрема в наданні закарпатцям роботи. Для цього близько 10-ти тисяч робітників краю запрошувалися на роботу в Німеччину. Врахуйте, що в березні 1939 року, тобто за 6 днів до підписання Гітлером наказу про угорську окупацію, уряд Карпатської України сушив собі голову над проблемою виготовлення відповідної кількості закордонних паспортів¹³. Карпатський прем'єр готовий був йти на будь-які поступки, тільки б не втратити обіцяний Гітлером протекторат. Через Гофмана Волошин передає фюреру «щире подяку і сердечний привіт»¹⁴. Як оцінити таку політику кабінету Волошина? З часу зародження в Німеччині фашизму, газета «Свобода», яку очолював А. Волошин, постійно піддавала його критиці і періодічно проводила паралелі між фашизмом і більшовизмом. Таким чином, ідеологія і тактика німецького фашизму не була ідеалом для карпатського прем'єра. Однак у 1938-1939 роках, коли жодна із сильних європейських країн не виступила гарантом-захисником Закарпаття, окрім Німеччини, уряд Волошина вирішив орієнтуватись на «Третій рейх». Німеччина тим часом заgravала з Карпатською Україною...¹⁵

Не легшим було і соціально-економічне становище Закарпаття в цей період. Особливо погіршилося воно після того, як від краю були відірвані найродючіші його райони. Але, незважаючи на це, робилися спроби зайнятися практичними господарськими справами, залучити до Карпатської України спеціалістів різних галузей народного господарства, розширилася мережа українських шкіл тощо. Геологічні комісії натрапили на великі залежі земного воску, нікелю, алюмінію, фосфору, вугілля і нафти¹⁶. Добре стояла справа з видобуванням солі. Щорічно в Соловчинських копальнях видобувалось 174 тис. т солі вартістю 56 млн чеських крон¹⁷. На Карпатській Україні діяли 585 млинів і 20 фабрик з виробництва спирту. Починаючи з 9 лютого 1939 року стала діяти залізнична комунікація між Ужгородом і Ужком через Кам'яницю. Необхідно зауважити, що ці та багато інших ініціатив в соціально-економічному житті вимагали значних коштів. Так, бюджет залізничного шляху з Великих Лучок до Червеньова мав обійтися в 1 млн 700 тис.

доведена до кінця.

Становище погіршувалося тим, що майже не припинялися дії терористів. Тисячі в Державній прокуратурі Великого Березного перебували під арештом 449 польських терористів¹⁹. Нападам угорських терористів М. Козми були піддані в цілому населені пункти, що знаходилися на кордоні з Угорщиною. Звинувачення і в містах, зокрема в Берегові.

Першою жертвою терористів прийнято вважати чеського жандарма Антона Ригана, який співчував національно-визвольній боротьбі закарпатських українців. Вбиті і поранені були майже після кожного їхнього нападу. Так, два бійники чеської армії загинули в Яблунові, один четник – у Вучковому, фінансовий працівник – у Прислоні²⁰. В цьому ж селі поранили двох дітей²¹. На 25 листопада 1940 року тільки польські терористи завдали матеріальної шкоди закарпатцям на суму 227500 чеських крон²². Августин Волошин змушений був заявити, що стави на правах терористів не є в інтересах доброго сусідського співжиття, та що в даному рішучо незвичайним в інтересі міжнародних зносин²³.

На території краю активно діяла угорська «п'ята колона», яка розповсюджувала дезінформацію про карпатський уряд та його прем'єра, видавала листівки політичного та протинарпатського характеру. Августин Волошин постановив перед Міністерством внутрішніх справ Карпатської України завдання «всіма силами протидержавну і протинарпатську агітацію вже у корені унеможливити і щоби її ініціаторів протичеської агітації виступити енергійно...»²⁴.

Небажання чеських властей захищати кордони автономного Закарпаття, напади терористів, які не припинялися, посилення антиукраїнської агітації «в чужій колонії» Угорщини, прискорило процес формування збройних сил в краї. 10 листопада 1938 року міністр Карпатської України Ю. Ревай призначив командантом Карпатської Січі Дмитра Климчуша, промисловця із Ясіня²⁵. Карпатська Січ взяла за завдання переводити консолідаційну працю для привернення та удержання ладу та спокою і скріплення державної думки...»²⁶. Головна мета організації, згідно із «Статутом», визначалася так: «Ціллю товариства є оборона державних і національних інтересів Підкарпатської Русі та плекання оборонного духу в українському громадянстві того краю, побороювання протидержавної провади та всестороння підтримка правительства Підкарпатської Русі, зокрема для укріплення державного ладу та безпеки»²⁷.

Що ж являла собою Карпатська Січ? Як вважають її дослідники, Січ була національною організацією, що складалася з гімназистів, семінаристів, селян і робітників. Вона нараховувала за різними даними від 10 до 15 тис. чоловік. Американський вчений, закарпатського походження, В. Маркусь називав 2 тисячі. Тим же годрукється український дослідник В. Лемак²⁸.

У Карпатській Січі було багато малонавчених і слабоозброєних воїнів. Як розповідав очевидець тих подій С. Маріконь, січовики в боях передавали рушницю з рук в руки, бо зброї не вистачало²⁹. Це підтверджують і інші учасники подій³⁰.

Як тільки стало відомо, що Закарпаття стало автономним і що в краї формується власна армія, тисячі юнаків і дівчат з Галичини почали переходити польсько-чеський кордон. У 1938-1940 роках відбувся цілий ряд судових процесів з тими, хто тільки прагнув перейти кордон. 25 квітня 1940 року польський суд в Самборі засудив Іванну Грициляк за агітацію свого нареченого перейти кордон. Протягом трьох тижнів проходив суд над 28-ма українцями з Бібреччини, Ходорівщини, 16 з яких було засуджено на строки позбавлення волі від 8 до 2 років та

решення урядових органів, незалежно додатки, що особливо небезпечно було переходити кордон членам ОУН. У даному випадку строк значно збільшувався. Аналогічні судові процеси відбувалися в Станіславі, Стрию та інших містах Галичини³¹.

Для того, щоб уникнути нових процесів, уряд Карпатської України ще в листопаді 1938 року видав відозву «Проти нерозважної еміграції», яку опублікували чи не всі українські газети. Дана відозва була опублікована ще й тому, що нерідко чеські прикордонники віддавали спійманих перехідців з Галичини та Волині половам. Цей факт відзначає і газета «Діло»³². Однак нелегальні переходи кордону не припинилися. Прикордонна січова сторожа постійно повідомляла карпатський уряд: «Втікачі українські з Польщі затримані в Сабінові. Просять дістатися до Ужгороду»³³. Львівський часопис «На переломі» доводив, що «в самій Січі є багато українських емігрантів з-поза Карпатської України»³⁴. Особливо це стосувалося командного складу Карпатської Січі, який формувався із кадрових військових, найбільшого із Галичини. «Мозком команди», за словами В. Гренджі-Донського, був полковник Михайло Колодзінський, більш відомий на Закарпатті під кличкою «Гузар». До штабу Січі також входили Зенон Коссак-Тарнавський, Євген Врецьона-Волянський, Петро Чорний та ін. Роман Шухевич-Щука був військовим радником. 15 березня 1939 року військовий міністр Карпатської України Степан Квачурак призначив полковника Сергія Єфремова командантом Січі.

Польські власті неодноразово зверталися до чеського уряду з вимогами вплинути на уряд Карпатської України, який, на їх думку, «сприяв поширенню антипольської пропаганди» на території Закарпаття. Із тих вимог видно, що польський уряд знав прізвища емігрантів з Галичини, які знаходилися в штабі Січі. Так, у протесті польського посла (грудень 1938 р.) називалося прізвище Євгена Врецьони, якого вимагалось повернути назад. Однак відповідь з Хуста поступала, як правило, одна і та ж: «Ніяка протипольська пропаганда на території Підкарпатської Русі не ведеться, а протипольські настрої є викликувані виключно тим, що з Польщі переходять терористи»³⁵. Хоча Волошин і «вимагав», щоб «до 24 години подали писемний звіт, чи перебувають особи: Базанський Михайло, Хмельовський Александр, Демчук Дмитро, Фодчук Богдан, Равіч Дмитро, Врецьона Євген в Чусті», однак ця «вимога» залишилася на папері³⁶.

Чому уряд Карпатської України прихильно ставився до галичан взагалі, і членів ОУН зокрема? Для того, щоб дати відповідь на це запитання, необхідно зробити екскурс до подій, що мали місце в 1934-1938 рр. на Закарпатті. Починаючи з осені 1934 року, на квартирі одного із засновників ОУН в краї Ю. Химинця, в Мукачеві, постійно відбувалися зустрічі членів закордонного проводу ОУН. Сюди приїздили Ярослав Барановський, Ганна Чемеринська-Барановська, Олег Кандиба, Лев Ребет, Ярослав Стецько, Іван Борковський, Олекса Гасин, Зенон Коссак та ін.³⁷ У 1936 році виник жіночий відділ юнацтва ОУН, який очолила Марія Химинець. У 1937 році Євген Коновалець запропонував створити окремий штаб Проводу ОУН для Закарпаття, а восени 1938 року Орест Чемеринський видав книгу «Платформа Закарпаття». Її слід розцінювати як своєрідну програму ОУН відносно краю. Автор твердив, що визволення Закарпаття можливе тільки за умови незалежності всієї України.

У 1938 році на Закарпатті побував Андрій Мельник і колишній генерал УГА Віктор Курманович. Львівський часопис «Діло» повідомляв, що полковник А. Мельник мав очолити збройні сили Карпатської України³⁸. Прізвище Мельника фігурувало і в нотат польського посла³⁹. Того ж таки 1938 року в Берліні відбулася зустріч представників Проводу ОУН з керівниками Карпатської Січі. Закарпатську

делегацию очолював Ю. Химинця. Саме тут обговорювалося питання створення штабу Карпатської Січі. Виникає запитання, чому саме на Закарпатті керівники Проводу ОУН знаходили ґрунт для своєї діяльності? Першорядне значення має високий рівень демократії тодішньої Чехословаччини.

Таким чином, ще задовго до 1938 року Провід ОУН вів переговори з представниками Закарпаття про майбутні спільні дії по захисту території краю. А тому нема нічого дивного в тому, що уряд А. Волошина «крізь пальці» дивинся на чергові ноты протесту польського посла.

В історичній літературі нерідко з'являються твердження, що між закарпатцями і галичанами існували численні конфлікти. Про це говорили ще в лютому-березні 1939 року. В. Гренджа-Донський теж не міг про це не сказати. «Шепотіння про якісь конфлікти... продовжуються, – писав він 22 лютого у своєму щоденнику, – але це не відповідає дійсності. Є правдою, що невеликі непорозуміння між нами з тохтонами, й галичанами існують, а то з тієї причини, що галичани в наддніпрянській радикальній спосіб виступають проти Польщі, а ми стараємось трохи їх гальмувати. Галичани хотіли би викликати якийсь інцидент, сподіваючись, що до того вмішається Німеччина і звільнить Галичину. Але це є азартна гра, мовляв витратити і Карпатську Україну, і з Галичиною нічого не вийде... Маленька Карпатська Україна не звільнить Західної України, не в силі визволити, то ж чого так небезпечного сусіда зачіпати...»⁴⁰. Можна зрозуміти радикальність галичан, коли пригадаємо, скільки мук вони перенесли в роки панування санаційного режиму.

Таким чином, В. Гренджа-Донський пише тільки про протиріччя між галичанами і закарпатцями не більше. Вищезгаданим В. Лемаком⁴¹ вперше використано документ, який проливає світло на події лютого-березня 1939 року. Мається на увазі доповідна записка М. Бандусяка до Міністерства внутрішніх справ Карпатської України, в якій її автор попереджує уряд А. Волошина про підготовку операції особами державного перевороту. У записці фігурують імена В. Забавського, Галагана, Ів. Рогача, С. Росохи, Івана Романа, Юл. Химинця, тобто більшості закарпатців. Микола Бандусяк писав, що заколотники «із Січі витворили конспіративну організацію, яка веде свою роботу у т. зв. розвідчій відділу, про чинність якого відмовила подати звіт командантови. Та конспіративна робота є керована й на границі і за чужі гроші»⁴². Це, не зовсім чітке свідчення, не дає нам підстави звинувачувати членів штабу Січі в підготовці перевороту, хоча ми не піддаємося той факт, що його готували певні сили, яким не до вподоби був цю міркований А. Волошин. На нашу думку, для такої мети краще б підійшли учасники товариства боротьби з комунізмом», яке виникло 10 лютого 1939 року і до якого входила націоналістична молодь⁴³. В лютому-березні 1939 року виник також цілий ряд інших товариств («Общество Чехословацкого Орла», «Українське Філософське мистецтво», «Український Пластовий Улад Карпатської України» та ін.) Серед членів їх ми знову зустрічаємо І. Рогача, С. Росоху, Ю. Химинця.

Не припинялися зв'язки Проводу ОУН з урядом Карпатської України в столиці. Хіба це не є свідченням того, що А. Волошин ні в чому не звинувачував керівників ОУН? 21 липня 1939 року Проводом українських націоналістів і урядом Карпатської України було підписано документ про дальшу співпрацю. В ньому, зокрема, говорилось, що «обидві сторони твердо обстоюють становище невідворотності Карпатської України від українських земель і заявляють, що принцип єдності українських земель не може бути нарушеним»⁴⁴. Як би там не було, але ще в лютого-березня 1939 року, коли велася підготовка до державного перевороту в краї, вимагають дальшого розважливого і кропіткого дослідження.

Молода Карпатська Україна жила і боролась у надзвичайно складних міжнародних умовах. У зв'язку з постійними нападами терористів, антиукраїнською агітацією «п'ятої колонії» в краї, антиурядовими закликами до скинення законної влади, в країні фактично було встановлено надзвичайний стан. Напередодні виборів до Союму всі політичні партії в краї були розпущені і виникла єдина політична партія – Українське Національне Об'єднання. Немає сумніву, що цей факт не можна віднести до найбільш демократичних рішень уряду, а якщо до цього додати і закриття окремих видань, які не влаштовували нову владу, то і поготів. Негативно сучасні дослідники ставляться до наказу А. Волошина про створення 20 листопада 1938 року концентраційного табору Думен, поблизу Рахова. «До него будуть вислані: 1) дезертири та втікачі з заграниці; 2) політичні провинивці з нашого краю...»⁴⁵ – говорилося в наказі.

Що ж являв собою цей табір? Словацький письменник Ф. Іванчо, який від другої половини грудня 1938 року знаходився в таборі, писав, що «Думен можна назвати концтабором лише умовно... В думенському таборі бракувало те основне, без чого не обходяться справжні концентраційні табори – катівні, якими є: подвійна огорожа з колючого дроту навколо табірної площі; навколо табору заборонна площа – зона; на вуглах табору – сторожові вишки з озброєними ґартовими страва – за процентами виконаної денної норми; робочий день – 12 годин в кожен пору року»⁴⁶. Інший очевидець тих подій, уже згадуваний М. Бандурик, писав, що в таборі «охорони не було, ізольовані могли легко втекти, але цього не робили, бо були впевнені, що Мадярщина скоро окупує все Закарпаття і вони вийдуть з табору героями. Так і сталося»⁴⁷.

Таким чином, думенський табір був містом ізоляції для відкритих ворогів незалежності Закарпаття. «Неспровстаним залишається той факт, що на Думені не зафіксовано жодного катування, а тим більше вбивства засланих туди порушників порядку»⁴⁸.

12 лютого 1939 року відбулися вибори до Союму Карпатської України, які зазначили повну перемогу УНО, очолюваного А. Волошином. Результати виборів по-різному даються в сучасних дослідженнях. Помилку допустив О. Субтельний, а вона, в свою чергу, перемістилася до брошури В. Чайківського. Автори пишуть, що УНО отримало 86 відсотків голосів⁴⁹. У дійсності наслідки виборів були такі: з тих, що мали право голосувати – 284365, голосувало – 263202 душ, з того на бюлетень УНО припало 92,4 відсотка⁵⁰. Августин Волошин отримав чимало привітальних телеграм з усіх кінців світу. Редакція «Молодої України» в Парижі писала: «Щастя Вам, Боже, Каменярі Закарпаття! Починаєте працю в велику днину Шевченкових роковин. Дух нашого Пророка благословить Вас на будову «Вольної, нової сім'ї», а кожне серце українське ділить з Вами щастя й радість незабутнього 9 березня 1939 року. Хай живе Україна!»⁵¹.

На 15 березня 1939 року було призначено відкриття Союму Карпатської України. Однак у зв'язку з різким погіршенням міжнародної обстановки А. Волошин 14 березня проголосив самостійність Карпато-української держави. З цим актом через консула Гофмана було ознайомлено Міністерство закордонних справ Німеччини.

Робота Союму розпочалася 15 березня 1939 року о 15 годині 30 хвилин. Цього дня відбулося його шість засідань. На них було прийнято історичної ваги документи: про незалежність, державний суверенітет, назву, мову, прапор, герб і гімн Карпатської України. Президентом обрано А. Волошина⁵².

Карпатська Україна була проголошена самостійною державою не для того, щоб відколотися від українського народу, а щоб найближчим часом возз'єднати-

си в єдиній Соборній Українській державі. У «Проголошенні Всеукраїнської Народної Ради до усього українського народу!» говорилося: «...Народе український віримо, що у новім великім бою, нація Українська героїчна переможе і стане твердою стопою на тисячолітніх горах Золотоверхого, сонцем свободи над містом святого Києва!»⁵³. Ці слова звернення є відповіддю тим історикам, які доводили, що А. Волошин, будучи політичним авантюристом, намагався приєднати до Польської Карпатської України Велику Східну Україну.

Уже в ніч з 13 на 14 березня озброєні до зубів війська фашистської Угорщини перейшли кордон Карпатської України. Вони мали перевагу і чисельну, і озброєну. Незважаючи на слабе озброєння і невідготовленість Карпатська Східна Україна в порожні танки йшли закарпатці, галичани, буковинці, українці з Сходу – всі вони. Байдужою була доля молодого країни. Сильні бої відбулися на підступах до Ужгорода на так званому Красному полі. Тут молоді хлопці-гімназисти разом із своїм командиром Я. Голотою майже всі загинули, даючи опір агресору. Преса всього світу висловила про героїзм захисників Карпатської України, які першими в Європі дали опір фашизму. Навіть тоді, коли 18 березня ворог окупував майже всю територію Закарпаття, продовжували діяти партизанські загони, які очолювали Ф. Тавиш, С. Росоха, М. Круша та ін.⁵⁴. Не витримали випробування часом твердження деяких радянських істориків про зраду галичанами справи захисту Карпатської України. У боях загинули або були люто закатовані Василь Бойчук, Тимко Пренц, Василь Саблюй, Зенон Коссак, Степан Фігура, Михайлюк, Монюк, Думка, Душний, Ковальчак, Мелешко, Орлович та багато інших.

Целепокою була доля і тих, хто опинився в угорських концтаборах, зокрема в Варюлоноші. Олександр Пайкош, колишній в'язень табору, писав, що «вбивства, знущання і тортури» перенесли таборити, а їх нараховувалося 1200 чоловік. Особливо важко було галичанам. Нелюдське ставлення, часті побої і притиснення жандармів доповнювалися ще однією бідою – голодом. Галичани знаходилися в таборі до 7 червня 1939 року. Напередодні з'явилися представники Німеччини і Польщі. Ув'язненим було запропоновано зробити вибір – піти до Німеччини чи повернутися на батьківщину. Галичани від останньої пропозиції категорично відмовилися. І в цьому нема нічого дивного. Зрозуміло, що їх могло чекати лише смерть.

Такою трагічною була історія Карпатської України. Трагічним був і випадок президента Августина Волошина. Після відвідання ряду європейських столиць він поселився в Празі, читав лекції, а потім очолював Український Вільний Інститут. 21 травня 1945 року Волошин був заарештований агентами Сталіна і привезений в Москву. Внаслідок допитів, які підірвали здоров'я 70-річного Августина Волошина помер у Бутирській в'язниці в липні 1945 року.

Карпатська Україна – славна сторінка в житті українського народу. У березні 1939 року закарпатці з трибуни Союму на весь світ заявили, що не хочуть бути рабами ні яких панів, а хочуть вільно жити на своїй землі. Вже один той факт, що молода українська держава на Закарпатті діяла в таких складних міжнародних умовах, коли панував фашизм, навіть дала йому нерівний бій, свідчить про те, що її історія повинна бути детально досліджена. Прийшов час написати спеціальну узагальнюючу працю, в якій би знайшли місце щасливі і трагічні сторінки Карпатської України.

¹ Білак С. М. Антинародна діяльність уряду так званої Карпатської України (1939-1945 рр.) // Український історичний журнал. – 1972. – № 5. – С. 31-40; Співак Б. І. Нариси історії революційної боротьби трудящих Закарпаття в 1930-1945 рр. – Львів, 1963.

² Болдижар М. Політична драма чи авантюра // Закарпатська правда, 1990. – 21 травня; Його ж. Карпатська Україна на шляху до трагедії // Новини Закарпаття. – 1991. – 11 лютого.

того. Його ж: Від Підкарпатської Русі до Карпатської України // Там само. – 1991. – 24 січня; Вегеш М. Плацдарм «Рутенія» // Там само. – 1991. – 22 червня.

¹ Гомоний В. Від сповиточку. Педагогічний портрет А. Волошина // Карпатський край. – 1991; Вегеш М. Августин Волошин і Карпатська Україна // Дзвін. – 1991. – № 3. – С. 85-91; Його ж: «Любов народна і міжнародна». Августин Волошин: педагог і людина // Молодь Закарпаття. – 1990. – № 39; Балог Ю. Він був сином свого часу і ... майбуття. Августин Волошин як культурно-освітній діяч // Закарпатська правда. – 1991. – 13 вересня; Ганчин В. Можна тільки здогадуватися. Нові архівні дані про діяльність А. Волошина // Новини Закарпаття. – 1992. – 28 березня; Болдижар М. Навколо А. Волошина // Там само.

² Панкевич В. Політичний авантюрист // Закарпатська правда. – 1990. – 6 березня.

³ Клочурак Степан. До волі: Спомини. – Нью-Йорк, 1978; Росоха Степан. Сойм Карпатської України. – Вінніпег, 1949; Бірчак Володимир. Карпатська Україна: Спомини і переживання. – Прага, 1940; Гренджа-Донський Василь. Щастя і горе Карпатської України: Щоденник // Твори, Т. VIII. – Вашингтон, 1987; Пугач Степан. У мадярській тюрмі: (Спомини молодого в'язня). – Нью-Йорк, 1978; Химинець Юліан. Мої спостереження із Закарпаття. – Нью-Йорк, 1984; Його ж: Закарпаття – земля української держави. – Ужгород, 1991; Штефан Августин. За правду і волю: Спомини і дещо з історії Карпатської України: Книга перша. – Торонто, 1981; Стерчо Петро. Карпато-Українська держава: з історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919-1939 роках. – Торонто, 1965; Чирський Микола. Тюрми і табори // Карпатська Україна в боротьбі. – Відень, 1939.

⁴ Данкевич Ярослав. Чи відкриються невідомі сторінки історії УПА? // Сучасність. – 1992. – № 11. – С. 65.

⁵ Ванат І. Нариси новітньої історії українців Східної Словаччини: Книга друга (вересень 1938 р. – лютий 1948 р.). – Пряшів, 1985.

⁶ Закарпатський обласний державний архів (далі – ЗОДА). – Ф. 3, оп. 1, спр. 38, арк. 1.

⁷ Болдижар М. Від Підкарпатської Русі до Карпатської України // Новини Закарпаття. – 1991. – 24 січня.

⁸ Діло. – 1938. – 25 жовтня.

⁹ Болдижар М. Названа праця.

¹⁰ ЗОДА. – Ф. 3, оп. 1, спр. 45, арк. 4.

¹¹ Там само. – Ф. 17, оп. 2, спр. 388, арк. 19.

¹² Там само. – Ф. 3, оп. 1, спр. 45, арк. 4.

¹³ Пош И. И. Польско-венгерский альянс в период Мюнхена // Мюнхен – преддверие войны. – М., 1988. – С. 167-200; Фляйшхауэр Ингеборн. Пакт Гитлер–Сталин и инициатива германской дипломатии 1938-1939. – М., 1991. – С. 93-96.

¹⁴ Авангард. – 1938. – Ч. 2.

¹⁵ Діло. – 1939. – 14 лютого.

¹⁶ ЗОДА. – Ф. 3, оп. 3, спр. 17, арк. 3.

¹⁷ Там само.

¹⁸ Там само. – спр. 65, арк. 12.

¹⁹ Там само.

²⁰ ЗОДА. – Ф. 3, оп. 3, спр. 17, арк. 13.

²¹ Там само. – Оп. 1, спр. 9, арк. 2.

²² Там само. – Оп. 3, спр. 65, арк. 60, 62.

²³ Там само. – Оп. 1, спр. 13, арк. 2.

²⁴ Там само. – Арк. 14.

²⁵ Там само. – Арк. 19.

²⁶ Лемак В. Карпатська Січ: таємне стає явним // Новини Закарпаття. – 1992. – 10 листопада.

²⁷ Вегеш М. Цвіт історії – не опадає і... // Карпатська Україна. – 1992. – 12 листопада.

²⁸ Вегеш М. Командант Колочавської Січі // Карпатська Україна. – 1992; Його ж: Перший літописець Карпатської України // Твори Василя Гренджі-Донського. Т. XII. Додаткові твори. Бібліографія. – Вашингтон, США, 1992. – С. 257-261.

²⁹ Ілько В., Вегеш М. Про масовий перехід кордону юнаками і дівчатами Східної Галичини на Закарпаття у 1938-1939 рр. // Матеріали наукової конференції, присвяченої пам'яті Івана Пашкевича (23-24 жовтня 1992 року). – Ужгород, 1992. – С. 275.

³⁰ На передомі. – 1939. – № 6.

³¹ ЗОДА. – Ф. 3, оп. 1, спр. 13, арк. 2.

³² Там само.

³³ Химинець Юліан. Закарпаття – земля української держави. – С. 74.

³⁴ Діло. – 1938. – 19 листопада.

³⁵ ЗОДА. – Ф. 165. 3, оп. 3, спр. 66, арк. 165.

³⁶ Вегеш М. Галичани на Закарпатті // Україна і світ. – Торонто, Канада, 1992. – 26 вересня того.

³⁷ Демак В. Названа праця.

³⁸ ЗОДА. – Ф. 1148, оп. 1, спр. 2, арк. 1.

³⁹ Там само. – Ф. 17, оп. 2, спр. 376, арк. 1.

⁴⁰ Химинець Юліан. Названа праця. – С. 85.

⁴¹ ЗОДА. – Ф. 3, оп. 1, спр. 16, арк. 3.

⁴² Іванчо Ф. Мої спостереження // Закарпатська правда. – 1992. – 3 грудня.

⁴³ Там само.

⁴⁴ Там само.

⁴⁵ Субтельний О. Україна. Історія. – К., 1991; Чайківський В. ОУН-УПА на чолі визвольної боротьби (20-50-ті роки). – Тернопіль, 1992. – С. 12.

⁴⁶ Химинець Юліан. Названа праця. – С. 58.

⁴⁷ ЗОДА. – Ф. 3, оп. 2, спр. 5, арк. 1.

⁴⁸ Вегеш М. Августин Волошин і Карпатська Україна // Дзвін, 1991. – № 3. – С. 115-91.

⁴⁹ ЗОДА. – Ф. 3, оп. 3, спр. 65, арк. 169.

⁵⁰ Вегеш М. «Наш край назавжди залишиться українським!» // Наука і суспільство, 1991. – № 12. – С. 26-29.

⁵¹ Пайкош О. Ой, той Вор'юлопош! // Закарпатська правда. – 1991. – 12 жовтня.

Подасться за авторським машинописом. Стаття написана у співавторстві з д. і. в. Вегешем М. М.

КАРПАТСЬКА УКРАЇНА 1938-1939 рр. У СВІТЛІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ПЕРІОДИКИ

Наприкінці 30-х років у Центральній Європі виникла гостра міжнародна криза. Фашистські Німеччина та Італія готувалися до нового поділу світу. Над Європою нависла небезпека виникнення Другої світової війни. Рішення Мюнхенської конференції 29-30 вересня 1938 р., аншлюс Австрії свідчили про близький її початок. У складному становищі опинилася Чехословаччина, до складу, якої входило Закарпаття під назвою «Підкарпатська Русь». З другої половини 30-х років відбувався прискорений процес мілітаризації Угорщини. Ця країна, що межувала із Закарпаттям, постійно виношувала агресивні плани щодо краю. Отже, внаслідок суспільно-політичних обставин склалось так, що Закарпаття, яке знаходилося в центрі Європи, незмінно входило у сферу інтересів різних держав. Незважаючи на складність такої міжнародної обстановки, Закарпаття, де компактно проживало українське населення, виявилось єдиним регіоном, який вибором автономії прагнув до самостійності. Невелика гілка українського народу здобула можливість у певній мірі проводити власну внутрішню і зовнішню політику, наслідком якої була спроба формування української державності. Останню законодавчо закріпили рішення Собору Карпатської України 15 березня 1939 року. Цей історичний акт слід розцінювати як другий (після визвольних змагань 1917-1920-х років), етап у створенні Української